

ПРЕВЕНЦІЯ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У даній статті розглянуті основні характеристики, нові підходи до поняття «адиктивної поведінки», розкрито особливості та фактори, що зумовлюють вживання підлітками наркотичних речовин. Розглянуто особливості превентивної педагогіки у попередженні наркоманії, виявленні причин хімічної залежності підлітків.

Ключові слова: адикція, адиктивна поведінка, наркоманія, наркотична залежність, психоактивні речовини.

В данной статье рассматриваются основные характеристики, новые подходы в научной литературе к понятию «адиктивного поведения», раскрываются особенности и факторы, которые определяют употребление подростками наркотиков. Нами также проанализированы причины зависимости от психоактивных веществ.

Ключевые слова: адикция, адиктивное поведение, наркомания, наркотическая зависимость, психоактивные вещества.

In given clause the basic characteristics new approaches in the scientific literature to concept «addictive behavior» are considered, the features and factors are opened which predetermine the use by the teenagers of drugs. We also analyses the reasons of dependence from psychoactive substances.

Key words: addictions, addictive behavior, teenager using drugs, narcotic dependence, psychoactive substance.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У кожної людини є свої життєві погляди, стереотипи, інтереси і захоплення, які формуються на основі темпераменту, характеру, інтелекту, виховання і багатьох інших чинників. Будь-який інтерес передбачає певну залежність від якихось речей, дій або діяльності. Однак сила такої залежності може бути абсолютно різною – від простого захоплення до адикції. Захоплення не може шкодити людині, якщо вона ставиться до нього розсудливо, якщо воно допомагає їй у роботі й відпочинку, приносить моральне задоволення. В свою ж чергу, адикція є патологічним потягом до чого-небудь. Адиктивна поведінка є складовою загальної групи деліквентної поведінки – девіантної – й найчастіше проявляється у підлітковому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням адиктивної поведінки займається значна кількість сучасних дослідників, а саме: О. Безпалько, С. Березіна, О. Змановська, В. Кириченко, М. Ковальчук, О. Крупська, В. Кризь, І. Пінчук, Ф. Райс, М. Рожков та інші. Проблеми превенції адиктивної поведінки присвячені наукові дослідження С. Березіної, О. Желєзнякової, М. Ковальчук, К. Лисецької, Н. Теплицької, М. Рожкова, Т. Шишковець та інших.

Формулювання мети статті. Наше завдання – розкрити особливості превентивної педагогіки у профілактиці адиктивної поведінки підлітків, виявити причини вживання наркотиків, розкрити тенденції та фактори наркоманії.

Виклад основного матеріалу. В педагогічній літературі є різні визначення адиктивної поведінки. Так, О. Безпалько стверджує, що адиктивна поведінка (*addictive behavior* з англ. – хибна залежність, негативна пристрасть, залежна (від наркогенних засобів) – поведінка, що передує різним видам хімічної залежності [1, с. 228].

Дослідник В. Кириченко дає більш ширше поняття і підкреслює, що адиктивна поведінка характеризується залученням людини в деякий процес таким чином, що за допомогою зміни психічного стану відбувається відхід (втеча) від реальності й, як наслідок, спотворене сприйняття реальності, що негативно впливає на життєдіяльність людини [2, с. 3].

Т. Шишковець причини адиктивної поведінки характеризує потягом до відчуження від реальності оточуючого світу шляхом зміни свого психічного стану засобами прийому психоактивних речовин чи постійною фіксацією уваги на окремих предметах чи видах діяльності [6, с. 62-63]. Потяг до психофізіологічного комфорту, бажання постійно знаходитись в активному тонусі, не відчуваючи негативних емоцій, і приводить людину до стану адикції, тобто залежності.

Науковці В. Кириченко, О. Крупська та В. Крись підкреслюють, що узагальнений механізм відходу від реальності відбувається таким чином:

- вибраний людиною спосіб (предмет адикції, адиктивний агент) подіяв, сподобався і був зафіксований у свідомості як діючий засіб, що забезпечує приємний емоційний стан;

- людина починає все частіше викликати приємний емоційний стан обраним способом;

- інтенсивне використання адиктивного агенту призводить до зниження стійкості фрустрації;

- зустріч з труднощами, що вимагають прийняття рішень, автоматично змінюються приємним відходом від проблеми з перенесенням її вирішення «на завтра» [2, с. 7].

Таким чином, вольові зусилля знижуються, так як адиктивні чинники понижують вольові функції, сприяють вибору тактики найменшого опору. Відбувається накопичення невирішених проблем, тому що знижується переносимість труднощів, відбувається відхід від їх подолання. Виходячи з цього відбувається формування змін особистості. З'являється «подвійне життя», що складається з колишнього «нормального» життя і життя з адиктивними реалізаціями. Таке існування двох стилів життя в одній людині приводить до змін установок, мотивацій і систем цінностей. Адиктивна особистість характеризується адиктивною логікою, адиктивними емоціями, адиктивною системою цінностей, адиктивним психологічним захис-

том, що виражається загальними положеннями типу: «Таке життя. Я не гірший за інших. Коли-небудь все буде по-іншому».

Адиктивна поведінка, як вид девіантної поведінки особистості, в свою чергу, має значну кількість підвидів, що диференціюються у більшості випадків за об'єктом адикції. О. Змановська, стверджує, що теоретично це можуть бути будь-які об'єкти чи форми активності – хімічні речовини, гроші, праця, фізичні вправи чи секс [3, с. 118].

В реальному житті можуть бути поширені такі об'єкти залежності, як: 1) психоактивні речовини (легальні та нелегальні наркотики); 2) алкоголь; 3) їжа; 4) ігри; 5) секс; 6) релігія та релігійні культури.

Згідно аналізу психолого-педагогічної та спеціальної літератури та у відповідності з перерахованими об'єктами виділяють наступні форми залежної (адиктивної) поведінки:

- хімічна залежність (куріння, токсикоманія, наркозалежність, залежність від лікарських препаратів, алкоголізм);
- порушення харчування (переїдання, голодування, відмова від їжі);
- гемблінг – ігрова залежність (комп'ютерна залежність, азартні ігри);
- сексуальні адикції (зоофілія, фетишизм, пігмаліонізм, трансвестизм, ексбіціонізм, вуайєризм, некрофілія, садомазохізм);
- релігійна деструктивна поведінка (релігійний фанатизм, сектанство).

Ми зупинимося більш докладніше на хімічній залежності, а саме наркоманії. Виникає питання: що таке хімічна залежність і як вона проявляється? Як розмовляти з підлітками про пагубний вплив наркотиків?

В. Кириченко вважає, що хімічна залежність – це «стан, пов'язаний з використанням в якості адиктивних агентів психоактивних речовин (алкоголю, наркотичних речовин, лікарських препаратів, технічних розчинників і побутової хімії), що змінюють психічний стан і характеризуються необхідністю їх повторного вживання» [2, с. 15].

Звичайно, саме по собі вживання наркотиків не робить людину наркоманом. Аналізуючи А. Личко, І. Кона виділимо наступні рівні наркотизації:

- 1) Одиначне або рідке вживання наркотиків;
- 2) Багаторазове їх вживання (у більшості літератури це називається «зловживання наркотиками»), але без ознак психічної чи фізіологічної залежності;
- 3) Наркоманія I стадії, коли вже сформувалась психічна залежність, пошук наркотиків заради отримання приємних відчуттів, але ще немає фізичної залежності і припинення прийому вживання наркотику не викликає болісних відчуттів абстенції;
- 4) Наркоманія II стадії, коли склалася фізична залежність від наркотику і пошук його спрямований вже не стільки на те, щоб викликати ейфорію, скільки на те, щоб припинити мучення абстенцією;
- 5) Наркоманія III стадії – повна фізична і психічна деградація.

Перші дві стадії розвитку оборотні, на думку дослідників тільки 20 % підлітків, які відносять до другого з вказаних рівнів, у майбутньому стають справжніми наркоманами. Однак ступінь ризику залежить також від віку, в якому починають вживати наркотики, і від характеру наркотичного засобу (до опіатів звикають швидше, аніж до транквілізаторів).

Під час вживання неповнолітніми наркотиків формується синдром залежності. О. Безпалько наголошує, що синдром залежності – це поєднання фізіологічних, поведінкових і когнітивних явищ, при яких вживання речовин або класу речовин починає займати перше місце в системі цінностей індивіда [1, с. 229]. Основною характеристикою синдрому залежності є потреба (часто сильна, іноді непереборна) приймати психоактивні речовини (які можуть бути прописані або не прописані лікарем), алкоголь або тютюн.

На думку Ф. Райса, причини залучення молодих людей до вживання наркотичних речовин можуть бути різними. Ті, хто намагається вирішити особисті емоційні проблеми, регулярно вживає наркотики, не викликає фізіологічної залежності, становиться психологічно залежним від них. У наркотиках починають бачити засіб, який дає відчуття безпеки і спокою, дозволяє зняти внутрішню напругу. Якщо ж людина психологічно пристраситься до наркотиків, що викликають і фізіологічне звикання (алкоголь, барбитуріати і героїн), сила такої залежності подвоює бажання зняти біль та страждання. Потреба у вживанні наркотичних речовин часто виникає із-за внутрішніх сімейних конфліктів. Підлітки, що вживають наркотики, часто мають менш близькі відносини з батьками, а також в сім'ях з досить невисоким рівнем взаємної підтримки.

Про соціальну залежність говорять тоді, коли людина не почала вживати наркогенні речовини, а знаходиться в середовищі, де їх вживають інші, приймає стиль поведінки, відношення до наркогенних речовин та зовнішні атрибути групи. Людину приваблює атмосфера, «дух» наркогенної групи. Соціальній залежності, вважає О. Безпалько, сприяє усвідомлення того, що людина може залишити свій психічний стан за допомогою наркогенної речовини, коли захоче цього. Психічна узалежненість, виявляється спочатку неусвідомленим, а потім повністю усвідомлюваним і нездоланим потягом до наркотику [1, с. 230-231].

Спостерігаються також значні зміни в психічній сфері: падіння життєвої активності людини, зниження інтелекту, пам'яті, остаточне згасання моральних почуттів. Відзначається повна втрата соціальних і особистих інтересів, порушуються зв'язки з рідними та близькими, згасають прихильності. Придбання наркотику вимагає великих коштів, які, зважаючи на втрату працездатності, природно не поповнюються. Це штовхає наркомана на злочинний шлях. Під впливом соціально-психологічних факторів у підлітка так чи інакше відбувається деформація особистості, формується неадекватна система цінностей, знижується рівень домагань, з'являється спустошеність і всі ці фактори в комплексі приводять до знедоленості.

Згідно сказаного вище, фактори ризику можна розділити на три найбільш значимі та основні групи:

1. Соціальні фактори – доступність речовин (чи препаратів); мода на них; вплив групи ровесників (це самий значимий фактор);

2. Психологічні фактори – особистісний характер людини; привабливість почуттів і переживань, що відчуваються;

3. Біологічні фактори – початкова толерантність; шляхи і природа вживаних речовин чи препаратів [1; 2; 3; 4; 5].

Реальним виходом із ситуації, що склалася, є залучення до профілактичної та корекційної роботи саме працівників педагогічної сфери. Підготовка педагогів до превентивної діяльності з неповнолітніми наркоманами надає вчителям адекватну інформацію про наркологічні захворювання, забезпечує їх конкретними психотехнічними та психотерапевтичними прийомами (рольові ігри, психокорекційні тренінги, психодрами, дискусійну роботу, ток-шоу), надає способи формування системи альтернативних захоплень наркотиками, що дозволяє застерегти підлітків у подальшому від вживання наркотичних речовин.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє наголосити на тому, що для ефективної превентивної діяльності з підлітками для профілактики хімічної залежності необхідно застосовувати технології профілактики та корекції наркоманії та алкоголізму як у навчальній діяльності, так і у позакласній та позашкільній роботі. Для більшої наочності та розкриття технологія превенції хімічної залежності зведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Технологія превентивної діяльності адиктивної поведінки підлітків

Етапи превентивної діяльності	Види превентивної діяльності	Підходи до організації превентивної діяльності	Методи організації превентивної діяльності	Форми організації превентивної діяльності	Засоби організації превентивної діяльності
Виявлення адиктивної поведінки та причин її виникнення	Діагностування причин наркотичної залежності. Вивчення ціннісного відношення підлітків до наркотиків	Особистісно-діяльнісний підхід до організації педагогічного процесу	1. Формування свідомості і поглядів адиктивних підлітків 2. Виявлення індивідуальної схильності	Опитувальники та тести: «Чи легко вам відмовитися від небажаної звички?»; «Чи вживає дитина наркотики?»; «Проблема шкідливих звичок» тощо	Компетентність педагогічних працівників
Прогнозування та моделювання плану вирішення проблеми	Вивчення мотивації поведінки підлітків. Вивчення сімей та виявлення «груп ризику». Заповнення інформаційного «вакууму» про вплив наркотич-	1. Педагогічна взаємодія, співробітництво і співтворчість у системі відношень «вчитель – учень»	1. Організація діяльності і формування досвіду, позитивних мотивів. 2. Стимулювання та надання допомоги у самовизначенні та самооцінці	Діагностика взаємовідносин в родині учня та особистостей його батьків. Ознайомлення з публікаціями та рекламою з профілактики наркоманії. Телесфонне та Інтернет консультування	Науково-дослідна робота

Етапи превентивної діяльності	Види превентивної діяльності	Підходи до організації превентивної діяльності	Методи організації превентивної діяльності	Форми організації превентивної діяльності	Засоби організації превентивної діяльності
	них речовин	2. Індивідуалізація педагогічного процесу			
Пошук шляхів вирішення проблеми	Активізація суспільної думки про вплив наркотичних речовин. Вибір об'єктів профілактики	Змістово-процесуальний підхід до організації превентивної діяльності в умовах школи	1. Інформованість. 2. Стимулювання власної позиції	Волонтерський рух. Програми з профілактики підліткової наркоманії; саморозвитку та самовдосконалення. Створення груп підтримки созалежних	Музикотерапія Заняття спортом
Безпосереднє навчання та виховна діяльність з адиктивними підлітками	Безпосередня навчальна та вихована діяльність підлітків на уроках. Основи превентивної діяльності у позаурочний час	1. Діалогічний підхід до організації педагогічного процесу 2. Імітаційно-ігровий підхід до організації навчально-виховного процесу	1. Адекватна оцінка ситуації. 2. Суспільна думка. 3. Активнвольовий опір. 4. Ігрові методи профілактики	Тренінги «Наркоманія – ти – закон»; «Навички життя»; «Проблеми наркоманії»; «Друге народження». Сказкотерапія. Інтерактивний театр. Індивідуальні бесіди. Дискусія «Спірні твердження». Уроки здоров'я «В здоровому тілі – здоровий дух». Продуктивна ділова гра «Модель здорової особистості»	Науково-дослідна робота (екологія, біологія, валеологія) Гурткова робота, спрямована на розвиток творчих здібностей. Профілактику шкідливих звичок (клуби за інтересами)
Оцінка рішень та рефлексія результатів	Тестування, анкетування підлітків та їх сімей	Задачний підхід до організації педагогічного процесу	1. Визначення якостей, які формують особистість підлітка. 2. Метод переконливого впливу	Філософський стіл, сократівська бесіда, аналіз педагогічних ситуацій, відкритий мікрофон. усний журнал	Компетентність педагогічних працівників
Планування та прогнозування превентивної діяльності	Вироблення в учнів «імунітету» негативного відношення до ПАР 2. Проведення корекційно-розвиваючих програм саморозвитку та самовдосконалення підлітків	Індивідуалізація педагогічного процесу	1. Вироблення вмінь захисту. 2. Інформованість	Клубна робота, недільні школи. факультативні заняття з формування здорового способу життя, трудотерапія, агітбригади, колективні творчі справи, «круглі столи»	Компетентність педагогічних працівників

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, ми можемо зробити висновок, що знання причин виникнення адиктивної поведінки у підлітків дуже важливо, адже адиктивна поведінка призводить до деградації особистості у всі періоди життєдіяльності людини. В психолого-педагогічній літературі існують різні тенденції та фактори виникнення адиктивної поведінки підлітків. Одна з форм цієї поведінки є наркоманія. Важлива роль у вирішенні проблем наркоманії належить школі та закладам освіти. Адже вони, в першу чергу, можуть здійснювати профілактику адиктивної поведінки та організувати дозвілля підлітків у вільний від навчання час. Для ефективної превентивної профілактики шкідливих звичок у неповнолітніх необхідно створити нову методологію, що ґрунтується на принципах системності та конструктивного альтернативізму. Таким чином, наскільки методично правильно буде організована превентивна діяльність профілактики наркоманії, настільки ефективним буде результат.

Література

1. Безпалько О. В. Девіантна поведінка дітей та молоді як форма соціальної дезадаптації / О. В. Безпалько // Соціальна педагогіка / За ред. проф. А. Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 225-238 с.
2. Дорога в мареві: Інформаційний посібник із проблем наркотичної залежності / [Кириченко В. В., Крупський О. П., Слабоспицька О. В.]. – Дніпропетровськ: БРИК, 2001. – 36 с.
3. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 288 с.
4. Рожков М. И. Профилактика наркомании у подростков пособие / М. И. Рожков, М. А. Ковальчук. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 144 с.
5. Сманцер А. П. Превентивная педагогика: методология, теория, методика / А. П. Сманцер, Е. М. Рангелова. – Минск: БГУ, 2008. – 263 с.
6. Шишковец Т. А. Осложненное поведение подростков: Причины, психолого-педагогическое сопровождение, коррекция: Справочные материалы / Т. А. Шишковец. – М.: 5 за знание, 2006. – 192 с. – (Классному руководителю).

Стаття надійшла до редакції 18.04.2011 р.